

Lärlingar i Malmö 1750–1900

Arbetshistorisk konferens i Landskrona, 23–24 maj 2019

Lars Edgren, Lunds universitet

Den text som här följer är första utkastet till en längre uppsats om lärlingar. Den färdiga versionen är tänkt att bestå av tre delar: 1/ en kvantitativ och socialhistorisk undersökning av lärlingssystemets utveckling i Malmö. Det är den del som finns i en första version här. 2/ en bearbetning av arbetarminnen Nordiska muséets arkiv för att belysa arbetsrelationerna inom hantverket. 3/ en diskussion av lärlingsfrågan i politiken, där mästarnas organisationer pläderade för en lärlingslag.

I dagsläget har jag inte inarbetat vare sig svensk eller internationell forskning. För svensk del är det främst forskning om yrkesutbildning som är relevant.

Texten är under arbete. **Får ej citeras utan författarens medgivande!**

Att vara lärling har historiskt sett varit en vanlig erfarenhet för unga män i städer över hela Europa. Lärlingssystemet var viktigt för överföringar av kvalificerade kunskaper i många yrken, men lärlingar vara också en viktig del av arbetskraften i hantverk, manufaktur och industri. Trots detta har lärlingar sällan blivit föremål för historiska studier. Syftet med detta papper är att ge ett bidrag till kunskapen om lärlingssystemets förändringar inom svenskt stadshantverk från 1700-talet fram till 1800-talets slut. Därmed fångas också övergången från skråorganiserat hantverk till näringsfrihet.

Begreppet lärling

Överföring av kunskap mellan generationer har alltid skett så att barn och ungdomar har lärt genom att utföra arbete tillsammans med äldre, yrkeskunniga personer. Detta kan sägas vara kärnan i en lärlingsrelation. Relationen bygger på ett byte: lärlingen överlåter arbetskraft i utbyte mot att kunna förvärva yrkeskunskap. I denna elementära form kan många former av ungdomsarbete betecknas som lärlingsskap även om ingen särskild överenskommelse reglerade förhållandet mellan lärare och lärande. När arbetsprocessen blivit mer avancerad och specialiserad har behovet att

reglera relationen mellan parterna i denna relation ökat. Detta kunde ske genom lagstiftning. I de europeiska stadshantverket reglerades lärlingarnas förhållanden genom skråsystemet. Men också andra regleringar förekom. Välkänd är The Statute of Artificers i England från 1563 där lagen stadgade att den som självständigt skulle utöva ett yrke skulle ha fullgjort en lärlingstid om sju år.

De senaste decenniernas forskning om skråorganiserat hantverk i Europa har reviderat tidigare uppfattningar som betonat de skrånas negativa roll för ekonomisk tillväxt. I detta sammanhang har särskilt skrånas roll för att säkra tillgången till kvalificerad arbetskraft betonats.¹ Skrånas regleringar kunde hantera det dilemma som uppstod genom det grundläggande utbytet av utbildning mot arbetskraft. Genom att binda lärlingen för en viss lärotid säkrades att mästaren kunde dra nytta av arbetskraften även sedan lärling förvärvat tillräcklig skicklighet för att utöva yrket.

Att lärlingssystemet verkligen fungerade för att överföra yrkesskicklighet kan inte betvivlas. Bevarade hantverksprodukter vittnar om den höga nivån på forna tiders hantverksutbildning. Detta hindrar inte att regleringen av lärlingsutbildningen också öppnade för ojämlika maktförhållanden. Var den lärotid som lärlingen bands på verkligen den för utbildningen nödvändiga? Lärotider varierade i stor utsträckning. Den i England påbjudna lärotiden på sju år måste ha varit orimlig i många yrken. I regleringen av lärlingars villkor öppnades också möjligheten för mästare att utnyttja lärlingar som en billig arbetskraft.

I min avhandling hävdade jag att det fungerade just så inom hantverket i Malmö under det tidiga 1800-talet. Jag menade mig kunna visa att antalet lärlingar var alltför stort i förhållande till den tänkbara efterfrågan på yrkesutbildade arbetare, alltså på gesäller. Många lärlingar avslutade aldrig läran och av de som blev gesäller lämnade många arbetet inom ramen för det skråorganiserade hantverket. Jag skulle idag måhända bedöma yrkesutbildningens roll för de unga männen något mer positivt. De

¹ Stephan R Epstein and Maarten Prak, "Introduction: guilds, innovation and the European economy, 1400-1800", *Guilds, Innovation, and the European Economy*, (Stephan R Epstein and Maarten Prak, red.), 2008

skråorganiserade hantverkarna mötte hela tiden konkurrens inte bara från olagligt arbetande så kallade bönhasar, utan också från många anställda inom krigsmakten och vid statliga och kommunala verk. Många av de utlärdade har säkert fortsatt att utöva sitt yrke även om det skett utanför de etablerade verkstäderna. Lärlingsutbildningen har på det sättet bidragit till yrkeskunskapen i samhället utöver skråhantverkets eget behov.

Att regleringen av relationerna mellan mästarna och arbetarna har varit en central uppgift för de svenska skråämbetena har jag tidigare framhållit.² Detta gällde både gesäller och lärlingar. Ett motiv för den svenska statsmakten att uppmuntra skråorganiseringen har också varit omsorgen om yrkesskickligheten. Men om det nu förhöll sig så, vad hände med lärlingssystemet när skråorganisationen i Sverige avvecklades, först genom hantverksordningen 1846 och sedan genom näringsfrihetsreformen 1864? Detta paper avser att ge ett bidrag till besvarandet av denna fråga. Den fråga som här står i centrum är den socialhistoriska frågan om lärlingssystemets kvantitativa utveckling i Malmö från mitten av 1700-talet fram till slutet av 1800-talet.

Den lagliga regleringen

Det svenska stadshantverket var reglerat genom rikslagstiftning, ett av allt att döma unikt förhållande inom det europeiska hantverket. Den första allmänna skråordningen utfärdades 1669, men den vanliga uppfattningen är att det var först i och med 1720 års författning som regleringen uppnådde rimlig effektivitet. Lagstiftarens ambition var att skåorganiseringen skulle omfatta alla hantverkare i de svenska städerna. I ett yrke med tre mästare i en stad skulle ett ämbete bildas. Var mästarna färre, skulle de tillhöra ett ämbete i en annan stad.³

Förhållanden mellan mästare och lärlingar reglerades i tre artiklar i 1720 års allmänna skråordning. I artikel IV stadgades att pojkar skall antas i läran genom att personligen inställa sig inför ämbetet och där inskrivas. Någon möjlighet för flickor att antas fanns inte. Inskrivningen vid ämbetet kunde föregås av en två månaders provotid, då mästaren kunde bedöma om

² Här måste stöd in.

³ Ernst Söderlund, *Hantverkarna, del 2. Stormaktstiden, frihetstiden och gustavianska tiden*, 1949

pojken hade anlag för yrket. Läran skulle vara mellan tre och fem år men ämbetena fick möjlighet att lämpa tiden av olika orsaker.

Artikel IX, vilken innehöll 4 punkter tog också upp några punkter som gällde lärlingars villkor. I den första punkten föreskrevs att en mästare kunde hålla så många lärlingar som han förmådde lära. Detta var en av de punkter i ordningen som stred mot skråämbetenas ofta visade ambitioner att begränsa konkurrensen mellan mästarna. Ett sätt att göra detta var att begränsa antalet lärlingar som en mästare kunde hålla. I punkten stadgas också att lärlingarna framförallt skulle vara infödda i landet. Stadgandet att "...den dem til sit Handtwärcks-lärande icke tilstädia will, skal af Borgmästare och Råd alfwarligen ... straffas..." torde ha syftat till att säkra att det fanns tillgång till lärlingar. Punkten syftar tydligen till att säkra överföringen av hantverkskunnande till så många inhemska pojkar som möjligt.

Den andra punkten är ofta citerad eftersom den ger en inblick i lärlingarnas arbetsvillkor: "En Läro-poike, som af Mästaren niuter Kost, Kläder och Husrum, bör wäl löpa Mästarens ärender, doch med mått, och han mäst brukas til det han lära angår." Det var vanligt att lärlingen förväntades hjälpa till med allmänna hushållssysslor. Punkten syftade till att begränsa detta, men i praktiken innebar den nog snarast en legitimering av detta bruk av arbetskraften.

Den tredje punkten förbjuder misshandel av lärpojkar. Att husaga var tillåten hindrade inte att det fanns gränser för denna. "Jngen Mästare, mindre hans Gesäller, må uti dryckenskap eller eljest af blotta ondska slå och oskiäigen handtera någon Läro-poike...". Genom att lagstiftaren såg ett behov att uttryckligen stadga detta, kastas också ljus över lärlingarnas villkor. Det är värt att notera att det särskilt underströks att gesäller inte fick utöva sådant våld.

Den fjärde punkten stadgar att ingen mästare fick avskeda en lärling i förtid utan skäl som prövats av skråämbetet. Artikel IX är huvudsakligen utformad som ett skydd för lärlingarna men genom att demonstrera de risker de var utsatta för vittnar den också om de ofta hårda villkor lärlingar kunde leva under.

De allra flesta hantverkare i städerna lydde under skråordningen, men det fanns vissa undantag. Textiltillverkningen reglerade genom 1734 års hallordning och under denna räknade också några andra hantverk. Även hallordningen reglerade lärlingarnas förhållande. Någon inskrivning skulle inte göras. Mästare och lärlingar skulle skriva kontrakt vilka skulle inlämnas till hallrätten, som var ansvarig för tillsynen. Lärlingar kunde börja redan vid 10 eller 12 års ålder och läran kunde vara mellan 5 och 8 år. Anpassning kunde ske, men ingen skulle lära mindre än 3 år. (21/5 1734, art 6:2). I övrigt var bestämmelserna mycket likartade.

Dessa villkor gällde under hela den sena skråtiden. De äldre författningarna ersattes 1846 med en fabriks- och hantverksordning. Genom denna förordning upphävdes skråämbetena, men det var inte tal om fullständigt näringsfrihet. För den som önskade driva en hantverksverkstad med anställda arbetare krävdes i de allra flesta hantverksyrken också i fortsättningen avlagt mästareprov. Mästaren skulle även fortsättningsvis inneha burskap. Obligatoriska hantverksföreningar fyllde en övervakande roll och skulle bland annat granska avlagda mästareprov.

Enligt förordningen skulle lärlingarnas förhållande regleras genom kontrakt mellan mästaren och lärlingens målsman. Den uppnådda åldern skulle vara 12 år och kontraktet kunde gälla upp till myndighetsåldern, som vid denna tid var 21 år för män. Dock hade en lärling som uppnått 18 års ålder och kunde visa sig äga tillräcklig skicklighet i yrket rätt att få gesällbrev. Ett tidigare kontrakt bröts då. Det bör understrykas att en föregående lärlingstid inte var en förutsättning för att bli gesäll. Det skulle räcka med tillräckliga yrkeskunskaper. En myndig person kunde själv skriva ett lärlingskontrakt vilket dock högst fick gälla på tre år. I förordningen stadgades böter för den som bröt ett sådant kontrakt. Lärlingar skulle endast användas för sådant som tillhörde yrket om inte kontraktet uttryckligen stadgade något annat. I en lång paragraf inskräptes mästarens "faderliga ansvar" att vårda sig om arbetarnas bästa. Efter regleringen 1846 fanns alltså inget ämbete som kunde vaka lärlingsrelationen. I stället överläts den åt kontrakt, vilkas giltighet garanterades av statsmakten.

Denna ordning blev dock kortvarig. Redan 1864 genomfördes en näringsfrihetsreform vilken innebar en i princip fri etableringsrätt utan krav på visad yrkesskicklighet. Samtidigt försvann alla hänvisningar till de gamla beteckningarna för hantverkets arbetare, alltså till lärlingar och gesäller. Villkoren mellan idkare och arbetare skulle regleras genom fria kontrakt vilka fick gälla på högst tre år. Kontrakt med omyndig arbetare skulle slutas med målsman och fick inte gälla längre än till uppnådd myndighetsålder. Åldersgränsen på 12 år bibehölls. En ny reglering innebar förbud för nattarbete för arbetare under 18 års ålder. Idkarens faderliga ansvar inskräpades, om än i kortare ordalag, men i gengäld stadgades det nu också om bötesbelopp om bestämmelserna inte följdes.

Den lagliga utvecklingen under 1800-talet innebar att lärling som en lagligt förankrad institution försvann. Arbetare skulle anställas genom fria individuella kontrakt, där lagstiftaren endast engagerade sig genom att begränsa den maximala längden. Rätten att teckna kontrakt för omyndiga arbetare tillhörde målsman.

Källorna till kunskapen om hantverkets utveckling

För studier av hantverkets numerära utveckling finns det tre huvudkällor:

1. Den officiella hantverksstatistiken
2. Kyrkobokföringen. Husförhörslängderna skulle förteckna hela befolkningen. De låg till grund för de folkräkningar som gjordes vart tionde år med början 1860. Folkräkningarna är enkla att använda eftersom de förtecknar alla personer vid en given tidpunkt. I de förda längderna är det svårt att se exakt när personer flyttat ut eller in.
3. Mantalslängderna. Dessa gjordes upp i slutet av varje år inför det kommande årets taxering. De grundades på mantalsuppgifter som lämnades in av hushållsföreståndare. Arbetsgivare skulle uppge vem de hade anställda.

Alla dessa material har sina svårigheter. Magistraten i städerna hade ansvar för hantverksstatistiken. Även sedan hantverksidkarnas skyldighet att ha burskap upphävts 1864 kvarstod en anmälningsplikt. Det är alltså anledning att tro att magistraten hade goda möjligheter att veta vem som

anmält sig för att driva verkstad. Mindre säkert är hur många som faktiskt anmälde att de arbetade för egen räkning. Det förefaller rimligt att tro att många hantverkare som arbetade för egen räkning åtog sig tillverkning direkt för kunder utan att för den skulle han anmält sig som yrkesidkare. Likväl torde detta ändå röra främst ensamarbetare. Sannolikt ger hantverksstatistiken en god bild av antalet verkstäder med anställda arbetare. Svårare är dock att veta om uppgifterna om antalet anställda arbetare stämmer. Det måste ha varit svårt att samla in denna information. Misstanken måste vara att antalet arbetare som uppges i hantverksstatistiken är underskattat. Uppgifter om lärlingar och gesäller försvinner ur statistiken efter 1864 då begreppen försvinner ur lagstiftningen. Hantverksstatistiken ger därefter inga upplysningar om lärlingarnas antal.

Folkräkningarna innehåller uppgifter om titlar. Hantverkare anges i allmänhet med yrkestitel sammankopplad med ställning i yrket, till exempel skomakarmästare, skomakargesäll, skomakarlärling eller skomakararbetare. Men det var inte alls ovanligt att bara yrkestiteln användes, vilket gör det omöjligt att veta om det rör sig om idkare eller arbetare. Dessutom är det viktigt att notera att titlarna inte nödvändigtvis speglade innehavarens försörjning. Titlar var ett sätt att markera status och ställning. En hantverkare som ägde ett hus kunde mycket väl tituleras "husägare" om detta uppfattades som en högre status. Det är inte heller givet vem det var som bestämde den titel som användes i längderna, om det var prästen eller den som var föremål för registrering. Att vara hantverkare var dock en rimligt statusfylld ställning. Det är sannolikt snarare så att gesäller som inte längre arbetade inom hantverket behöll en titel som de var berättigade till och som markerade en högre status än en vanlig arbetare. Det finns alltså anledning att misstänka att husförhörslängderna överskattar antalet yrkesverksamma hantverkare i en stad.

Sannolikt är mantalslängderna det material som ger bäst möjligheter att komma åt hantverket. Genom att arbetsgivare skulle lämna in uppgifter om anställda arbetare gavs bättre möjligheter att faktiskt fånga hur många som var yrkesverksamma. Tidigare jämförelser pekar också på att

mantalslängderna är det bättre materialet för att fastställa en yrkesstruktur. Men inte heller i detta material kan alla arbetare knytas till verkstäder.

Frågan om hur många hantverkare som fanns i till exempel Malmö vid en viss tidpunkt är delvis illusorisk. Den förutsätter att individer arbetade heltid med en given yrkesverksamhet. Sannolikt var arbetsförhållande mycket mer komplicerade än så. Tillgången till arbete växlade över säsongen. Under lågsäsong har arbetare hittat andra sätt att försörja sig. I många yrken måste man tänka sig att arbetare har växlat mellan att ta lönarbete eller arbeta för egen räkning under tider när ingen anställning fanns till förfogande.

Trots dessa svårigheter ska jag här göra ett försök att ge kvantitativa mått över hantverkets utveckling genom tvärsnitt från 1753, 1820, 1845, 1860 och 1880. De tre första åren bygger på de databaser jag upprättade i samband med mitt avhandlingsarbete. För 1753 hade jag bara tillgång till mantalsskrivningen, vilken gav begränsad information. Åren 1820 och 1845 byggde på en kombination av de tre ovan nämnda källserierna. År 1860 bygger däremot endast på folkräkningen och hantverksstatistiken. År 1880 är det åter tal om en kombination av folkräkning och mantalslängd. Anledningen till att detta blev nödvändigt var att folkräkningens titlar ofta var mycket ofullständiga. En jämförelse med de titlar som användes i mantalslängden och i mantalsuppgifterna blev därför nödvändig.

De är min bedömning att materialet är bra när det gäller att fånga idkare som hade anställda arbetare. Jag bedömer också att antalet lärlingar är rimligt väl fångat. Att vara lärling var knappast en titel som det fanns anledning att behålla när personen inte faktiskt var lärling. Som det snart ska framgå var också de flesta lärlingar inneboende hos mästare vilket gör det mindre sannolikt att de inte också var lärlingar. Den stora svårigheten när det gäller att bedöma hantverkets omfattning utgörs av gesällerna. Hur många av dem som återfinns med denna titel i längderna försörjde sig verkligen genom sitt hantverk? Hur många var anställda och hur många har arbetat för egen räkning? Hur många behöll en titel som de uppfattade som statusfylld?

Hantverkets utveckling i Malmö 1753–1880

Den kvantitativa utvecklingen för hantverket i Malmö som den kan avläsas i mina data sammanfattas i tabell 1. Den måste läsas mot bakgrund av alla de osäkerheter som framgått av den nyss förda diskussionen. Hantverkarnas antal enligt siffrorna öka med ungefär sex gånger. Relativt folkmängden är dock hantverkarna som flest 1753. Mellan åren under 1800-talet sker ingen markerad förändring. Störst andel har hantverkarna 1860, andelen 1880 är något högre än 1820. Att den tidiga industrialiseringen inte innebar någon markerad tillbakagång för hantverket är välkänt.

Antalet verkstäder ökar däremot inte alls i samma takt som antalet hantverkare. Tabellen går inte att omedelbart använda för att beräkna verkstadsstorlek under senare delen av 1800-talet, men den ökning verkstadsstorleken som är säkerställd mellan 1753 och 1845 måste ha fortsatt därefter. Det är dock värt att notera att mästarna både 1860 och 1880 varit ungefär en sjättedel av samtliga hantverkare.

Efter skråsystemets upphörande går det inte längre att nöja sig med att registrera de tre grupperna lärlingar, gesäller och mästare. Allt fler personer återfinns i längderna med enbart yrkestitel, något som förekommer redan 1860 men är mycket vanligt 1880. Det bör noteras i att i den utsträckning de återfinns som idkare i hantverksberättelserna har jag räknat dem som mästare. Det är också tydligt att många gesäller inte kan knytas till en arbetsgivare, vilket gör att det inte går att avgöra om de verkligen försörjt sig genom hantverksarbete. År 1860 finns gruppen självförsörjare, alltså personer som utnyttjade Fabriks- och hantverksordningens rättighet att fritt försörja sig på ett hantverk utan anställda arbetare. Kanske är många av hantverkarna 1880 snarare självförsörjare än mästare och arbetare? Värt att notera är att Kommerskollegiums statistik ger avsevärt lägre siffror för hantverket än mina databaser. Skillnaden är markerade redan 1860 och mycket stor 1880. Skillnaden ligger i antalet arbetare. År 1880 redovisar hantverksberättelsen färre än 1 000 arbetare.

Lärlingar i Malmö 1753–1880

Av tabell 1 framgår också antalet lärlingar i Malmö vid de fem nedslagspunkterna. Deras antal ökar medan deras andel av samtliga hantverkare minskar. Deras antal svarar dock tämligen väl mot antalet mästare. År 1845 är de som flest i förhållande till verkstäderna, men 1890 är de fortfarande bara något färre än antalet verkstäder.

Jag argumenterade i min avhandling för att lärlingar i betydande utsträckning användes som en billig arbetskraft i verkstäder. En viktig del av argumentet för denna tolkning var att lärlingarna var alltför många i förhållande till verkstädernas behov av utbildad arbetskraft. Som framgår av tabellen fanns det fler lärlingar än gesäller i Malmö år 1753. Efter seklets mitt förändrades dock denna proportion. Gesällerna och hantverkare med enbart yrkestitel är nu mer än fyra gånger som många. Det kan alltså finnas anledning att tro att de färdigutbildade lärlingarna hade större möjlighet att försörja sig i det yrke de lärt. Slutsatser måste dock dras med stor försiktighet. Vi vet alltför lite om omfattningen av den hantverksproduktion som ägde rum utanför det officiellt erkända hantverk som fångas i min statistik. På samma sätt vet vi alltför lite om hur många av de hantverkare som ingår i min databas 1880 faktiskt försörjde sig.

En slutsats som däremot kan dras med större säkerhet är att hantverkslära spelade en mindre roll för unga män i slutet av 1800-talet än i mitten av 1700-talet. År 1820 var 31 procent av unga män i Malmö i ålder 15 till 19 år lärlingar. Motsvarande tal 1845 var 37 procent. Även jag saknar siffror för befolkningen åldersstruktur 1860 och 1880 måste andelen unga män i hantverkslära ha minskat. Ett mer differentierat näringsliv och måhända nya utbildningsmöjligheter har erbjudit alternativ till hantverkslära.

I tabell 2 görs en jämförelse av ålder för lärlingarna i Malmö under de fyra undersökta åren på 1800-talet. Tvärsnittet för 1753 ger inte användbar information på individnivå. Som framgår är det inga stora förändringar. Att minimiåldern för att skriva kontrakt sänktes efter 1846 har inte haft någon betydelse. Lärlingar under 15 års ålder blir snarast allt mer ovanliga. De allra flesta är under hela tiden mellan 15 och 19 år, och mot periodens slut blir det ovanligare att finna lärlingar som är över 20 år.

Under skråtiden bodde de allra flesta lärlingar i sina mästareshushåll. Både i skråordningen och hallordningen stadgades det visserligen uttryckligen att detta inte var nödvändigt, men med undantag för de två stora byggnadsyrken, murare och timmermän, var det mycket ovanligt med lärlingar som bodde utanför mästareshushåll under skråtiden. Av tabell 3 framgår det att detta mönster ännu var helt dominerande 1860. Av de 40 lärlingar som bildade eget hushåll detta år 37 murare eller timmermän. Bland de 13 lärlingar som bodde hos föräldrar tillhörde emellertid sex andra yrken än de två nämnda bygghantverken. De är ett tidigt tecken på att kravet att lärlingen skulle ingå i hushållet börjat upplösas.

År 1880 har denna utveckling tagit stora kliv. Än är det vanligast med hushållsgemenskap men 44 procent av lärlingarna finns nu i andra hushåll än mästareshushåll. Det vanligast är att de bor hemma hos sina föräldrar. Det är alltså en snabb förändring som pågår, men det är en förändring som inte gäller alla hantverksyrken på samma sätt. Under hela perioden avviken murarna och timmermännen. Redan 1753 var många av de två yrkenas lärlingar gifta med egen hushållsbildning. År 1820 hade yrkenas lärlingar en medelålder på 30 år, närmare hälften var gifta. Ännu 1845 och 1860 är det dessa yrken som helt dominerar bland lärlingar utanför mästareshushåll.

År 1880 är det många andra yrken där lärlingarna inte längre flyttat in hos mästareshushåll. En undersökning på de enskilda yrkenas nivå blir meningslös eftersom många av stadens yrken bara har enstaka lärlingar. Jag har valt att undersöka de tio yrken som haft flest lärlingar för en utförligare analys. Det visar sig att dessa yrken svarar för 72 procent av Malmös lärlingar. Hushållsbildningen för dessa lärlingar framgår av tabell 4. Som synes är det några yrken där inneboendet fortfarande är en tydlig norm. Samtliga bagarlärlingar liksom de allra flesta skomakare och tunnbindare bor hos mästareshushåll. Helt annorlunda ser det ut bland murare, boktryckare och slaktare. Tryckerierna hade vid denna tid alltmer kommit att drivas som storskaliga verksamheter med en omfattande mekanisering. Likväl förblev hantverkstraditionerna starka. Ett tecken på att dessa försvagades kan vara att många av de lärlingar som ingår i min databas titulerades boktryckerielev i mantalslängden, snarare än boktryckarelärling. Slakteri var

också ett yrke som förändrats. Det drevs vid denna tid fortfarande småskaligt. Att traditionella former inte längre iaktogs visas av att de traditionella hantverkstitlarna inte användes. De som jag har med i databasen som lärlingar bär i materialet titeln ”slaktardräng”. Fyra yrken befinner sig någonstans mitt emellan dessa ytterligheter: smeder, målare, snickare och bleckslagare. Åtminstone målare och bleckslagare torde huvudsakligen ha arbetat med byggnadsverksamhet vilket kan förklara att deras yrken mer påminner om de två stora traditionella byggnadsyrkena.

Skillnaderna mellan olika yrken alltså tämligen stora. Det är inte enkelt att hitta en förklaring till dessa skillnader. Det förefaller som om det skulle vara en rimligt att förvänta sig att hantverkare som drev större verksamheter slutade att inhysa lärlingar, medan hantverkare som drev verksamheten med få arbetare bibehöll mer traditionella arbetsformer. Men även de mest välbeställda idkarna kunde inkvartera lärlingar. Så hade till exempel garverifaktorn Frost, en av stadens allra högst taxerade hantverkare, fyra lärlingar inneboende, liksom kakelugnsfabrikören Åkesson. Två tredjedelar av de inneboende lärlingarna i staden var inhysta hos den högst taxerade fjärdedelen av idkarna. Ungefär detsamma gäller om man granskar de företag som hade flest anställda. Guldsmeden Ekholm hade 20 anställda arbetare; två av dem var lärlingar i hans hushåll. Smedmästaren Nordström med likaledes 20 arbetare, hade fyra lärlingar i sitt hushåll.

Något som däremot har påverkat lärlingens boendeform är om lärlingen var född i Malmö eller ej. Även om så många som 31 procent av de Malmöfödda lärlingarna bodde hos mästare, så gällde detta för 69 procent av de lärlingar som var födda utanför staden. Detta talar för att många av de senare lärlingarna faktiskt flyttade in till staden i samband med att de började läran och att en sängplats hos mästaren då framstod som ett enkelt och praktiskt sätt att lösa bostadsfrågan. Men att så många som var tredje Malmöfödd lärling också bodde hos mästaren visar att detta inte kan ha varit den enda faktorn.

Lärlingarna var 1880 fortfarande unga pojkar och ynglingar. De var ännu en viktig del av arbetskraften inom hantverket. I genomsnitt gick det fortfarande nästan en lärling för varje hantverksidkare i staden. Men

däremot utgjorde de en betydligt lägre andel av alla hantverkutbildade i staden, vilket måhända har gjort att lärlingens möjlighet att i framtiden arbeta inom det yrke han lärt har varit bättre vid denna tid än under skråtiden. Detta skulle kunna tyda på att utnyttjandet av ungdomsarbete inte var lika uttalat som det tidigare varit. I samma riktning pekar det förhållandet att allt fler lärlingar inte längre bodde hos sin mästare. Innebörden av detta måste ha varit att arbetstiden på ett tydligare sätt avgränsades från fri tid, vilket bör ha inneburit att lärlingarna inte längre i samma utsträckning användes för allmänna hushållsgöromål.

Något som också kan tänkas ha varit gynnsamt för lärlingarna var att hantverkarhushållen vid denna tid sällan innefattade gesäller. Den tendens till självständig hushållsbildning bland gesäller som påbörjats under skråtiden hade år 1880 helt slagit igenom. Som framgått är det inte lätt att säga hur många hantverksgesäller det fanns i Malmö då (jfr tabell 1), men som säkrare betraktar jag uppgiften att det fanns 105 gesäller som var inneboende hos sina mästare. Detta att jämföra med 252 lärlingar. Eftersom en del av lärlingarnas utsatthet under skråtiden hade att göra med att även gesällerna ansåg sig kunna beordra lärlingarna att utföra uppgifter, finns det nog fog för att förmoda att livet var lugnare för en lärling som inte behövde dras med en gesäll i hushållet.

De kvantitativa uppgifter jag redovisat i detta paper säger inte mycket om hur yrkesutbildningen gestaltade sig. Att näringsfriheten medförde att den legala basen för lärlingskapet försvann, innebar uppenbarligen inte att institutionen försvann. Det är min avsikt att gå vidare med lärlingarna genom att dels använda uppteckningar av hantverkarens minnen från den sena skråtiden, minnen som då inte bara berör Malmö. Jag ska också gå vidare med den organiserade hantverksrörelsens kritik av lärlingsutbildningen. I den diskussionen framgår att många mästare var missnöjda med att möjligheterna att binda lärlingarna till sig var otillräckliga. Införandet av en särskild lärlingslagstiftning var ett viktigt mål för. En sådan kom dock inte att realiseras.

Tabell 1. Hantverkets numerära utveckling i Malmö 1753–1880, fördelat efter ställning i yrket.

Ställning inom hantverket	1753	1820	1845	1860	1880
Mästare	184	159	217	292	510
Självförsörjare	–	–	–	152	–
Endast yrkestitel	–	–	–	86	748
Gesäller	148	197	353	840	–
Gesäll med känd arbetsgivare	–	–	–	–	523
Gesäll utan känd arbetsgivare	–	–	–	–	680
Lärling	199	151	308	388	451
Arbetare	–	–	–	31	142
Totalt	531	507	878	1 789	3 054
Totalt enligt KK	517	453	601	1 039	1 514
Folkmängd	ca. 3 800	6 723	10 071	18 919	38 054

Källa: Databaser upprättade av författaren på grundval av husförhörlängder, mantalslängder, mantalsuppgifter och hantverksberättelserna inskickade av magistraten till Kommerskollegium. Folkmängd enligt tabellverket och folkräkningarna.

Tabell 2. Lärlingarnas ålder i Malmö 1820–1880

Ålder	1820	1845	1860	1880
10-14	15	15	18	15
15-19	76	174	217	319
20-24	41	94	121	105
25-	19	25	32	12
Summa	151	308	388	451
medianålder	19,5	19,0	19,5	18,5

Källa: författarens databaser.

Tabell 3. Hushåll som lärlingarna ingår i 1820–1880

Hushåll	1820	1845	1860	1880
Mästare	139	300	333	252
Eget	9	7	40	50
Föräldrar	3	1	13	140
Annat	0	0	2	9
Summa	151	308	388	451

Källa: författarens databaser.

Tabell 4. Hushåll 1880 för lärlingar i de tio yrken som haft flest lärlingar.

Yrke	Mästare	Eget	Föräldrar	Annat	Summa
Skomakare	54	4	1	0	59
Smed	27	5	26	1	59
Bagare	41	0	0	0	41
Målare	15	3	13	2	33
Snickare	20	3	4	3	30
Boktryckare	1	3	18	1	23
Murare	0	9	12	0	21
Tunnbindare	20	0	1	0	21
Slaktare	2	7	10	1	20
Bleckslagare	5	3	9	0	17
Summa	185	37	94	8	324

Källa: författarens databaser.

Referenser

- Epstein, Stephan R, and Maarten Prak. "Introduction: guilds, innovation and the European economy, 1400-1800". *Guilds, Innovation, and the European Economy*, (Stephan R Epstein and Maarten Prak, red.). Cambridge: Cmbridge University Press, 2008, s. 1-24
- Söderlund, Ernst. *Hantverkarna, del 2. Stormaktstiden, frihetstiden och gustavianska tiden*. Den svenska arbetarklassens historia. Stockholm: Tiden, 1949.